

PROEFSTATION VOOR DE AKKER- EN WEIDEBOUW
WAGENINGEN

ENKELE ONTWIKKELINGSMOGELIJKHEDEN VAN GEMENGDE
BEDRIJVEN IN HET OOSTELIJK ZANDGEBIED

H.J. EISPERINK

Proefstation voor de Akker- en Weidebouw
en

T.R. STEGEMAN

Leraar Middelbare Landbouwschool te Meppel

INHOUDSOPGAVE

	Blz.
Woord vooraf	4
I. Inleiding	5
II. Bedrijven in het Oostelijk Zandgebied	6
1. Keuze van de bedrijven en gemiddelde bedrijfsresultaten	6
2. Arbeidsbezetting en bedrijfsresultaat	7
III. Beoordeling van het resultaat per bedrijf	10
1. Gevolgde methode voor de beoordeling van het bedrijfsresultaat	
2. Bedrijfsresultaten op de gekozen bedrijven	12
3. Inkomensvorming	12
4. Wat de boeren ervan zeggen	16
IV. Vergelijking van de resultaten met die van studiebedrijven met grote eenheden fokzeugen	17
1. Resultaten van de studiebedrijven	17
2. Verschillen in bedrijfsresultaat	17
V. Enkele begrotingen omtrent bedrijfsaanpassing	21
1. De uitgangssituatie	21
2. Plannen voor bedrijven in de "eenmans"-periode	22
3. Plannen voor de tweemansperiode	23
VI. Beoordeling van nieuwe bedrijfsplannen	24
1. Het netto-overschot per bedrijf	24
2. De tijd waarin een investering kan worden terugverdiend	24
3. Het arbeidsinkomen per extra besteed uur	25
4. Verwachtingen omtrent veranderingen in de prijzen	26
5. De hoogte van de saldi	27
6. Beperking van het prijsrisico	27
VII. De ontwikkeling van de bedrijven	29
1. Ontwikkeling in de eenmansperiode	29
2. Tijdelijk oud en nieuw naast elkaar	29
VIII. Samenvatting	31
Bijlagen 1 t/m 7	33

WOORD VOORAF

Als we de landbouwbedrijven in een bepaald gebied beschouwen, dan blijkt een betrekkelijk klein aantal wat inrichting en arbeidsproductiviteit betreft overeen te komen met hetgeen op grond van de huidige technische mogelijkheden en de huidige prijsverhoudingen mogelijk is. Er is een grote groep van bedrijven waar veranderingen slechts in beperkte mate en geleidelijk worden aangebracht. Er zijn blijkbaar overwegingen die vele boeren ervan weerhouden om de bedrijfsorganisatie ingrijpend te wijzigen. Behalve de beperkte mogelijkheden van oppervlaktevergroting en de financiële consequenties van de noodzakelijke investeringen, kunnen ook verwachtingen omtrent toenemende risico's en de fase waarin men zich in de gezinscyclus bevindt een rol spelen. Het is duidelijk dat de bedrijven zich alle in verschillende situaties bevinden en dat hetgeen voor de één geldt voor de ander niet hoeft op te gaan. Voor een verantwoorde advisering is het belangrijk dat men een goed inzicht heeft in de factoren die in de praktijk het al of niet slagen van een verandering in de bedrijfsopzet kunnen beïnvloeden. In dit rapport wordt nader ingegaan op de vraag in welke gevallen en op welk moment een belangrijke verandering voor de boer aantrekkelijk kan zijn. Hierbij komt o.m. naar voren dat een aanpassing van de bedrijfsorganisatie de beste kansen maakt als de boer vakbekwaam is, als hij t.a.v. de gebouwen oud en nieuw naast elkaar gebruikt en als hij de uitbreiding doorvoert op het moment dat de zoon zijn intrede in het bedrijf doet. Wat dit laatste betreft is reeds in 1963 uit een IEL-studie¹⁾ gebleken dat de aanpassing van de produktie-omvang aan de gezinscyclus voor de inkomens- en vermogenvorming van essentieel belang is. In deze studie wordt nagegaan op welke wijze de modernisering het beste kan plaatsvinden en welke eisen men aan het technische peil van de bedrijfsvoering moet stellen.

De ervaringen op een 25-tal "normale" gemengde bedrijven in het Oostelijk Zandgebied enerzijds en die op 17 PAW-studiebedrijven met een grote eenheid fokvarkens anderzijds, liggen mede aan deze beschouwing ten grondslag. Op al deze bedrijven waren tevens de gegevens van de boekhoudingen van het Landbouw-Economisch Instituut beschikbaar.

De studie werd onder leiding van ir. G.J. Wisselink uitgevoerd door de heer H.J. Bisperink van de Afd. Bedrijfsonderzoek Veehouderij en de heer T.R. Stegeman, leraar aan de Middelbare Landbouwschool te Meppel, die tijdelijk als gastmedewerker voor de Hoofdafdeling onderzoek Bedrijfsvraagstukken werkzaam was. De gegevens van de bedrijven uit het Oostelijk Zandgebied werden ter beschikking gesteld door de Rijkslandbouwconsulentenschappen Arnhem, Doetinchem, Hengelo, Zwolle, Emmen en Assen.

ir. C.J. Cleveringa

Hoofd hoofdafdeling Onderzoek Bedr.'jfs-
vraagstukken

1) P.P. Wijk, Moeilijkheden en mogelijkheden voor het gezinsbedrijf. Studies no. 2.
Landbouw-Economisch Instituut

I. INLEIDING

Uit de resultaten van bedrijfseconomische boekhoudingen blijkt dat er in het Oostelijk Zandgebied veel bedrijven voorkomen waar in de laatste jaren met verlies is gewerkt. De belangrijkste oorzaak hiervan is de te kleine produktie-omvang in verhouding tot de aanwezige arbeidskrachten. Als vuistregel wordt vaak aangehouden dat het aantal bewerkingseenheden per VAK ten minste 1200 moet zijn, wil een goed bedrijfsresultaat mogelijk zijn. Verwacht kan worden dat de arbeidsproduktiviteit in de toekomst nog verder zal stijgen. Het aantal bedrijven dat bij deze ontwikkeling achterblijft dreigt steeds groter te worden.

Bij het opstellen van bedrijfsplannen, waarbij alle factoren variabel zijn gemaakt, komt men tot bedrijven die zeer sterk van de huidige afwijken. Publikatie nr. 36 van het PAW, Perspectieven voor gezinsbedrijven in het Zuidelijk Zandgebied, geeft hiervan een aantal voorbeelden.

In de praktijk zien we dat op een klein aantal bedrijven de bedrijfsorganisatie ingrijpend wordt gewijzigd om daardoor snel tot een zo goed mogelijke bedrijfsorganisatie te komen. De studiebedrijven van het PAW zijn uit dit type gekozen.

Op een veel groter aantal bedrijven echter worden de noodzakelijke veranderingen in een zeer geleidelijk tempo aangebracht. In sommige gevallen gaat men hiermee niet verder dan waartoe de omstandigheden dwingen. In andere gevallen is er niet de mogelijkheid om op korte termijn de bedrijfsorganisatie te bereiken die gewenst zou zijn. Dit geldt met name voor de bedrijven waar de oppervlakte grond vergroot moet worden.

De weg waarlangs een bedrijf een betere bedrijfsorganisatie kan bereiken, is het onderwerp van deze studie. Hierbij is tevens de betekenis van de gezinscyclus in beschouwing genomen. Er zijn twee oorzaken die een vergroting van de produktie gewenst kunnen maken, nl. het algemene verschijnsel van de (relatief) kleiner wordende marge en voor een individueel bedrijf het beschikbaar komen van een tweede arbeidskracht. In deze studie hebben we ons de vraag gesteld hoe men met deze beide factoren rekening kan houden bij het streven naar een betere bedrijfsopzet.

We hebben als uitgangspunt 25 bedrijven uit het Oostelijk Zandgebied gekozen. Een aantal van deze bedrijven zijn bezocht om een indruk te verkrijgen van de ontwikkeling in de laatste tien jaar en van de plannen voor de toekomst.

De bedrijfsvoering op deze 25 bedrijven is vergeleken met die op 17 studiebedrijven met een grote eenheid fokzeugen. Hierbij hebben we ons afgevraagd aan welke voorwaarden moet zijn voldaan om met een grote eenheid fokzeugen tot een goed resultaat te komen en op welke wijze men zou kunnen beoordelen of aan deze voorwaarden wordt voldaan.

Ten slotte hebben we voor een bedrijf van 10 ha begrotingen opgesteld voor plannen met verschillende investeringen. Hierbij hebben we, op grond van de ervaringen op en de gegevens van de 25 LEI-bedrijven, aangegeven welke motieven de boer in het Oostelijk Zandgebied waarschijnlijk zou hanteren bij het maken van een keuze uit deze plannen.

II. BEDRIJVEN IN HET OOSTELIJK ZANDGEBIED

1. Keuze van de bedrijven en gemiddelde bedrijfsresultaten

De gegevens omtrent de bedrijfsresultaten van de bij deze studie betrokken bedrijven in het Oostelijk Zandgebied ontvingen we van de Rijkslandbouwconsulentschappen Arnhem, Doetinchem, Zwolle, Hengelo, Assen en Emmen. Het betreft gegevens over de boekjaren 1962/1963 t/m 1964/1965.

We hebben gemengde bedrijven gekozen met een produktie-omvang die zo goed mogelijk aan de aanwezige arbeidskrachten was aangepast. Verder hebben we ernaar gestreefd bedrijven op te nemen, die als eenmans- of als tweemansbedrijven gezien kunnen worden. Daarom is gezocht naar bedrijven met ca. 1,3 VAK of ca. 2,0 VAK. Bij de laatste groep was het vrijwel niet mogelijk bedrijven te vinden met meer dan 1000 bewerkingseenheden (BE) per VAK. De produktie-omvang wordt blijkbaar slechts in geringe mate bij het arbeidsaanbod aangepast.

Er werden 25 bedrijven in deze studie opgenomen. Hiervan waren er vijf als tweemansbedrijf te beschouwen en twintig als bedrijf met boer + hulp van gezinsleden.

Tabel 1. GEMIDDELDE RESULTATEN VAN DE BEDRIJVEN

	Tweemans- bedrijven	Boer + enige hulp van ge- zinsleden
Aantal bedrijven	5	20
Oppervlakte cultuurgrond (ha)	12,05	10,40
VAK	2,04	1,23
BE/VAK	980	1329
Oppervlakte:		
granen (ha)	2,60	1,50
aardappelen (ha)	0,37	0,23
Veestapel		
melkkoeien	13,8	13,0
legghennen	384	200
fokzeugen	7,5	6,1
mestvarkens	36,7	34,5
Bruto-opbrengst (gld)		
granen	3511	2008
aardappelen	775	399
Opbrengst minus voerkosten (gld)		
melkkoeien	17111	15169
legghennen	486	398
varkens	5573	3752
Kosten (gld)		
bewerkingskosten	19114	13463
arbeidskosten	15831	10633
werk door derden	1020	904
werktuigen	2263	1926
grond en gebouwen	2212	2109
meststoffen	2256	2159
overige kosten	4377	3516
Netto-overschot (gld)	-234	699
Arbeidsinkomen (gld)	15597	11332
Arbeidsinkomen per VAK (gld)	7650	9210

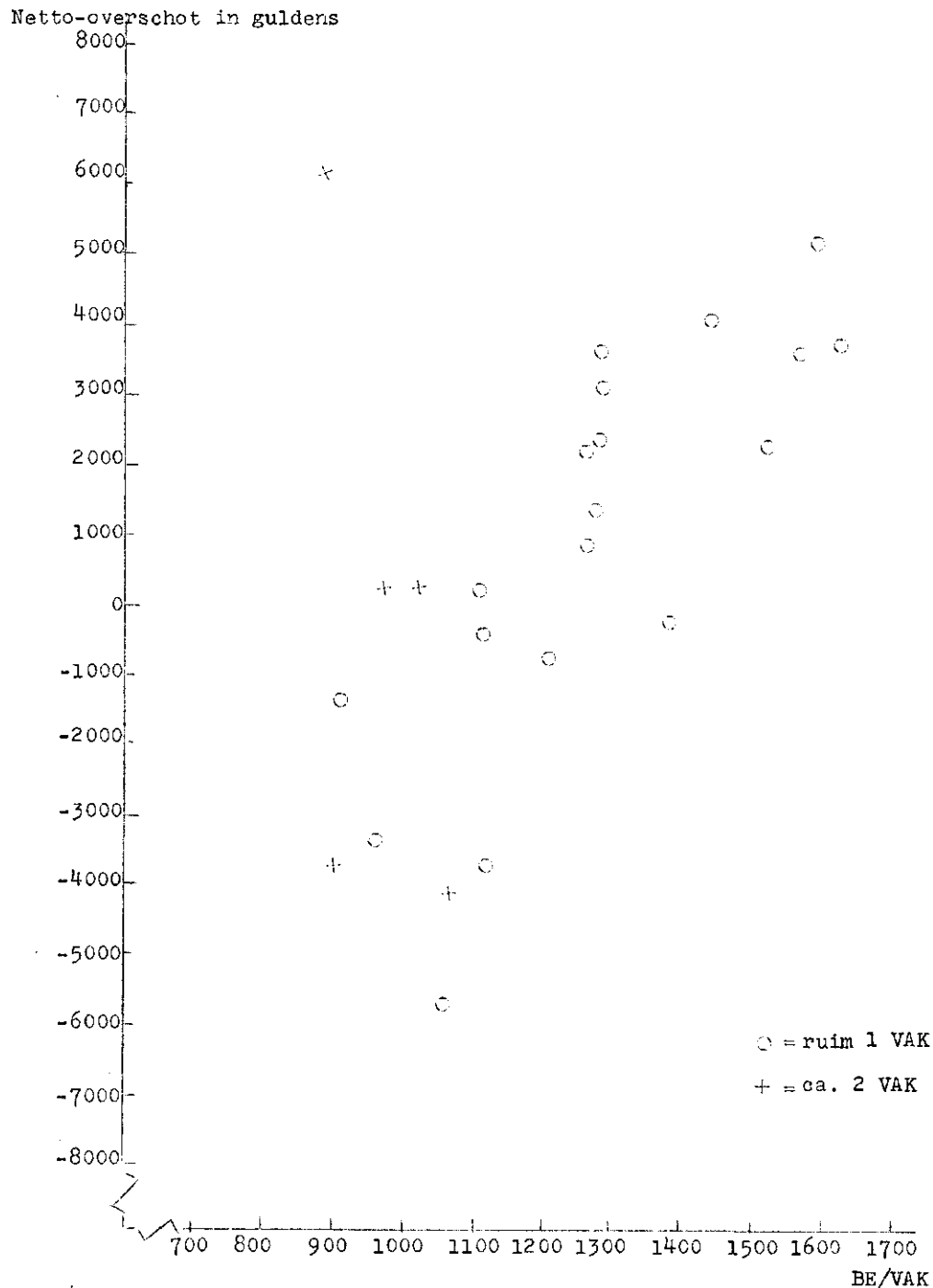
Hieruit blijkt dat de aanvankelijke opzet om een groep tweemansbedrijven met een aangepaste produktie-omvang te kiezen, niet is geslaagd. De vijf tweemansbedrijven, die opgenomen zijn, benaderen nog het beste de gestelde criteria. Het gemiddelde van deze vijf bedrijven geeft een te gunstig beeld van het tweemansbedrijf.

We zullen eerst nagaan in hoeverre de produktie-omvang per arbeidskracht het bedrijfsresultaat beïnvloedt.

2. Arbeidsbezetting en bedrijfsresultaat

In figuur 1 gaan we na in hoeverre de verwachting dat het bedrijfsresultaat sterk door de produktie per man wordt beïnvloed juist is.

Fig. 1. HET VERBAND TUSSEN PRODUKTIE-OMVANG PER MAN EN BEDRIJFSRESULTAAT

Zoals te verwachten was, laat figuur 1 een duidelijk verband zien tussen produktie-omvang per man en bedrijfsresultaat. De spreiding is echter vrij groot. Twee bedrijven wijken sterk af en liggen ver buiten de puntenwolk. Bedrijf nr. 16 heeft een normale bedrijfsstructuur doch een zeer hoge saldi voor melkkocien en varkens. Het gemiddelde netto-overschot is nu -f 234. Zonder dit afwijkende bedrijf zou het ca. -f 2000 zijn. Bedrijf nr. 24 heeft een grote produktie-omvang (2139 BE/VAK) doch zeer lage saldi. De bedrijven die wel in de puntenwolk liggen, vertonen bij dezelfde produktie-omvang verschillen in bedrijfsresultaat van f 300 tot f 4000. Hierbij moeten we opmerken dat toevallige omstandigheden, die van jaar tot jaar kunnen wisselen, hier voor een belangrijk deel weggewerkt zijn doordat gemiddelden over drie jaar zijn genomen. We kunnen aannemen dat de hier geconstateerde verschillen voor een zeer groot deel veroorzaakt worden door de bedrijfsopzet of door de bedrijfsleiding.

Verder hebben we ons afgevraagd of de produktie-omvang per man wel een variabele is die door de beslissingen van de ondernemer wordt bepaald. We constateren nl. in de praktijk dat dit veelal slechts in vrij geringe mate het geval is. Er zijn maar weinig bedrijven waar de produktie-omvang doelbewust op het arbeidsaanbod wordt afgestemd. Als het enigszins mogelijk is, laat men echter wel de zoon-opvolger op het bedrijf meewerken. Het gevolg hiervan is dat de produktie-omvang per man sterk wordt beïnvloed door de gezinscyclus. Bedrijven met veel BE per man zijn meestal bedrijven zonder meewerkende kinderen. Zodra er kinderen in het bedrijf gaan meewerken, daalt veelal de produktie per arbeidskracht en daarmee het netto-overschot.

We hebben nagegaan in hoeverre deze veronderstelling juist is. Daartoe hebben we in figuur 2 het aantal arbeidskrachten en de produktie-omvang per bedrijf vergeleken. Omdat bij de keuze van de 25 bedrijven van deze studie vrij sterk op de produktie-omvang is gelet, hebben we hiervoor van alle LEI-bedrijven in het Oostelijk Zandgebied uit de overzichten 1966/1967 produktie-omvang en arbeidsbezetting vergeleken.

Uit figuur 2 blijkt inderdaad dat er weinig verband bestaat tussen het aantal arbeidskrachten en de produktie-omvang. Slechts enkele van de bedrijven met ca. twee arbeidskrachten bereiken de grens van 1200 BE/VAK. Hierbij moet rekening worden gehouden met de mogelijkheid dat bedrijven met een zeer kleine produktie-omvang bij een arbeidsbezetting van ca. twee arbeidskrachten door de LEI-bedrijfskeuze zijn uitgevallen. Het op het bedrijf aanwezig zijn van een tweede arbeidskracht wordt waarschijnlijk mede door de oppervlakte van het bedrijf bepaald. Bij de grotere bedrijven zal men meer vaderzoonbedrijven aantreffen. We hebben daarom nog eenmans- en tweemansbedrijven met een zelfde oppervlakte cultuurgrond met elkaar vergeleken. Daartoe hebben we in standaardoverzichten van het LEI 1966/1967 elk bedrijf met ongeveer twee arbeidskrachten vergeleken met een bedrijf met ruim één arbeidskracht, dat in het overzicht van het dichtst bij het betreffende tweemansbedrijf stond vermeld. De oppervlakte cultuurgrond was daardoor vrijwel gelijk (de bedrijven zijn gerangschikt naar oppervlakte cultuurgrond). We hebben op deze wijze twintig tweemansbedrijven met twintig eenmansbedrijven vergeleken. De gemiddelde bedrijfsresultaten van deze groepen zijn in tabel 2 vermeld.

Tabel 2. DE BEDRIJFSRESULTATEN VAN TWEEMANS- EN EENMANSBEDRIJVEN

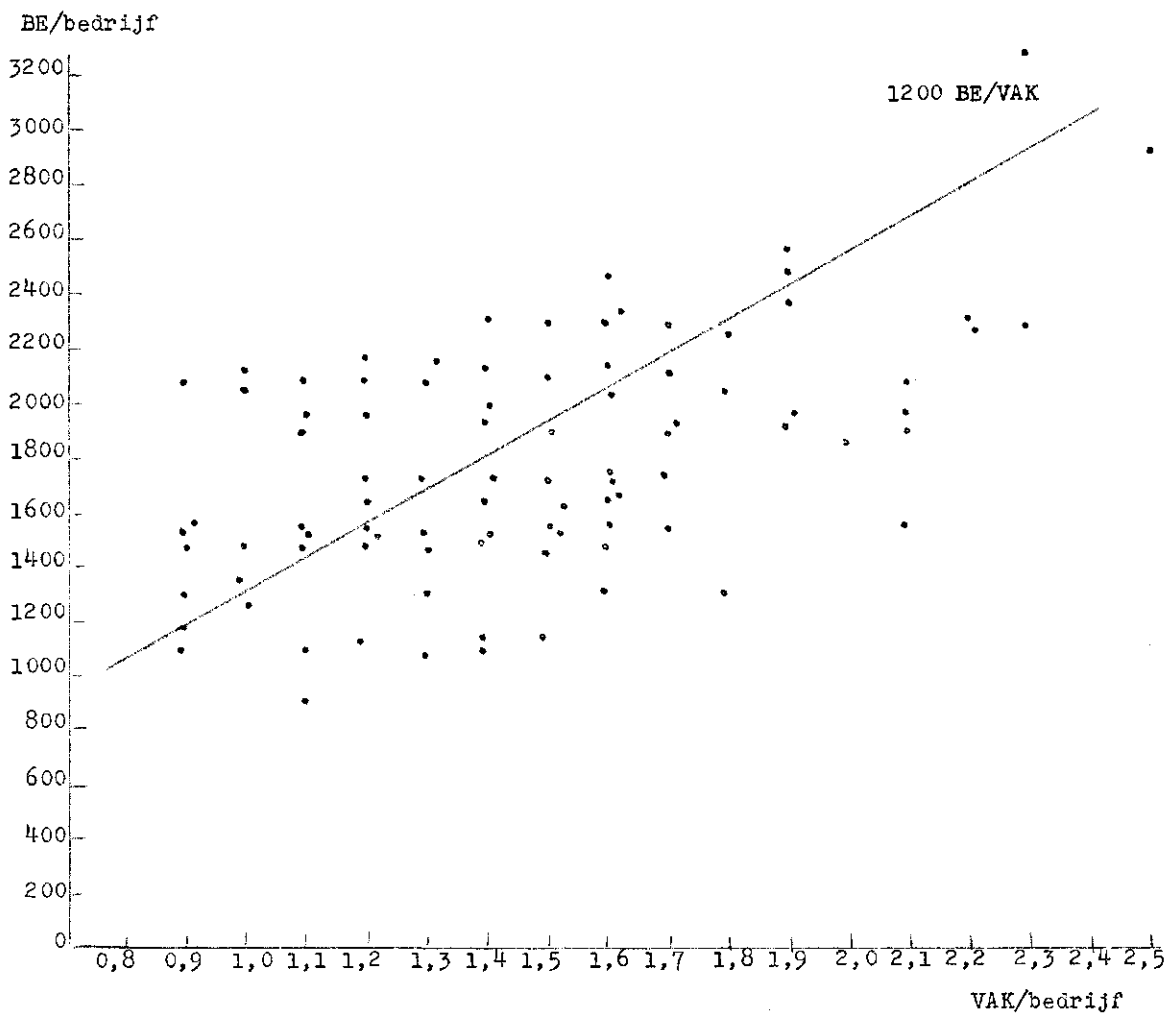
Bedrijfstype	Aantal	Oppervlakte	VAK	Netto-overschot	Arbeidsinkomen van de ondernemer
eenmans	20	11,40 ha	1,15	-f 825	f 10304
tweemans	20	11,48 ha	2,13	-f 7090	f 2538

Uit deze gemiddelde cijfers krijgen we de indruk dat de tweede man het bedrijfsresultaat zeer ongunstig heeft beïnvloed. Op de eenmansbedrijven is het arbeidsinkomen van de ondernemer bijna f 7800 hoger dan op de tweemansbedrijven.

In een gezinsbedrijf wordt daardoor het netto-overschot sterk beïnvloed door de gezinscyclus.

Om het bedrijfsresultaat te kunnen beoordelen, zullen er van de verschillende onderdelen van een bedrijf gegevens beschikbaar moeten zijn.

Figuur 2. ARBEIDSBEZETTING EN PRODUKTIE-OMVANG (OCSTELIJK ZANDGEBIED 1966/1967)

III. BEOORDELING VAN HET RESULTAAT PER BEDRIJF

1. Gevolgde methode voor de beoordeling van het bedrijfsresultaat

Als de mogelijkheden beoordeeld moeten worden, die er voor een bepaald bedrijf liggen in het veranderen van de bedrijfsorganisatie, dan kunnen de resultaten die tot dusverre zijn verkregen belangrijke aanwijzingen geven.

Het opsporen van de sterke en de zwakke punten in de vroegere bedrijfsvoering kan een bijdrage leveren tot meer inzicht in de toekomstige mogelijkheden. Vergelijking van de resultaten van verschillende bedrijfsonderdelen met de resultaten van andere bedrijven komt hiervoor het eerst in aanmerking.

Deze vergelijking is voor de voederwinst (opbrengst minus voerkosten) per dier van de verschillende diersoorten eenvoudig, doordat de resultaten van iedere diersoort afzonderlijk in de boekhouding zijn vermeld. De kostenkant is echter veel moeilijker te beoordelen omdat de boekhouding niet een splitsing per bedrijfs onderdeel geeft. Wel is er een splitsing in de kostensoorten gemaakt.

We zullen de resultaten van ieder bedrijf toetsen aan de gemiddelde opbrengsten en kosten, waarop de LEI-kostprijsberekeningen zijn gebaseerd. Deze gemiddelden zijn in bijlage 1 gegeven.

Aan de hand van een voorbeeld zullen we aangeven welke werkwijze is gevolgd voor de beoordeling van het totale bedrijfsresultaat. We gaan hierbij uit van een denkbeeldig bedrijf met 10 melkkoeien en 20 fokzeugen (boekjaar 1963/1964). Aan de gegevens van gemengde LEI-kostprijsbedrijven in dit boekjaar kunnen de volgende gemiddelden voor kosten en opbrengsten worden ontleend (zie tabel 3). Deze gemiddelden zullen we als norm hanteleren.

Tabel 3. KOSTEN- EN OPBRENGSTNORMEN DIE GELDEN VOOR EEN TRADITIONELE BEDRIJFSOPZET VOOR BOEKJAAR 1963/1964 (IN GLD)

Kosten	Per melkkoe	Per fokzeug
Arbeid	600	180
Werk door derden	50	-
Werktuigen	100	6
Grond en gebouwen	120	60
Meststoffen	150	-
Overige kosten	170	65
<u>Opbrengst minus voerkosten</u>		
Oostelijk Zandgebied	1154	650
Zuidelijk Zandgebied	1125	600
Gemiddeld	1140	625

Passen we deze normen toe op het desbetreffende bedrijf, dan kunnen we berekenen dat de 10 melkkoeien en de 20 fokzeugen de volgende kosten en opbrengsten zouden geven (tabel 4).

Tabel 4. KOSTEN EN OPBRENGSTEN MINUS VOERKOSTEN VAN EEN BEDRIJF MET 10 MELK-
KOEIEN EN 20 FOKZEUGEN VOLGENS NORMEN

Kosten	Melkkoeien	Fokzeugen	Totaal
Arbeid	6000	3600	9600
Werk door derden	500	-	500
Werktuigen	1000	120	1120
Grond en gebouwen	1200	1200	2400
Meststoffen	1500	-	1500
Overige kosten	1700	1300	3000
Totaal	11900	6220	18120
Opbrengst minus voerkosten			
(Oostelijk zand)	11540	13000	24540

Een vergelijking van het boekhoudresultaat met deze gegevens kan ons een indruk geven op welke punten het bedrijf afwijkt van de normen die als gemiddeld zijn te beschouwen (zie tabel 5).

Tabel 5. VERGELIJKING VAN HET WERKELIJKE BEDRIJFSRESULTAAT MET HET BEREKEN-
DE RESULTAAT VOLGENS NORMEN

	Volgens normen	Volgens boekh.	Vershil	in % (norm= 100)
<u>Opbrengst minus voerkosten</u>				
melkkoeien	11540	12000	+ 460	104
fokzeugen	13000	10000	-3000	77
Totaal	24540	22000	-2540	90
<u>Kosten (excl. voerkosten)</u>				
arbeid	9600	9000	- 600	94
werk door derden	500	600	+ 100	120
werktuigen	1120	1440	+ 320	129
grond en gebouwen	2400	1800	- 600	72
meststoffen	1500	1700	+ 200	113
overige kosten	3000	2800	- 200	93
Totaal	18120	17340	- 780	96
<u>Bedrijfsresultaat</u>				
netto-overschot	6420	4660	-1760	
arbeidsinkomen	16020	13660	-2360	

Uit dit voorbeeld kunnen we de conclusie trekken dat de totale kosten f 780 beneden de norm bleven. De totale opbrengsten minus voerkosten waren echter ook lager, met name doordat de opbrengsten minus voerkosten van de varkensfokkerij beneden de norm bleven. Als resultante was het netto-overschot f 1760 lager en het arbeidsinkomen f 2360 lager dan de norm.

2. Bedrijfsresultaten op de gekozen bedrijven

Een overzicht van de bedrijfsresultaten (gemiddeld over de jaren 1962/1963 t/m 1964/1965) geven we in de bijlagen 2 en 3.

Bij de vergelijking van de resultaten met de gemiddelde normen moeten we er rekening mee houden dat bij de legghennen het resultaat op bedrijven met vrij grote eenheden als gemiddelde is gebruikt.

Om op snelle wijze een beeld van een bedrijf te verkrijgen, kan men de werkelijke kosten en opbrengsten (voor de veehouderij: opbrengst minus voerkosten) in procenten van de normatieve kosten en de gemiddelde opbrengsten weergeven. In tabel 6 zijn de verhoudingsgetallen, die op deze wijze verkregen zijn, vermeld.

Uit tabel 6 blijkt, dat op ongeveer de helft van de bedrijven (12 van de 25) de relatieve verschillen tussen de werkelijke en normatieve opbrengsten en kosten resulteren in een netto-overschot dat lager is dan volgens de opbrengsten- en kostennormen zou mogen worden verwacht. Op 12 bedrijven is namelijk het verhoudingsgetal voor de kosten groter dan dat van de opbrengsten. Indien onder genormaliseerde omstandigheden de opbrengsten juist de kosten zouden dekken, dan zou op deze 12 bedrijven verlies zijn geleden. Tot deze 12 bedrijven behoren drie van de vijf tweemansbedrijven (nr. 8, 9 en 21).

3. Inkomensvorming

Tabel 1 en de bovenstaande gegevens kunnen ons inzicht geven in de wijze waarop men tracht op ieder bedrijf een inkomen te verwerven. Als algemeen beeld komt uit tabel 1 naar voren dat bij de marktbaar gewassen op het bouwland niet naar een maximale bijdrage in het inkomen wordt gestreefd. Meer dan 80 % van de oppervlakte marktbaar gewassen bestaat uit granen. De aardappelen geven over het algemeen een matige opbrengst. Suikerbieten worden vrijwel niet verbouwd.

Melkkoeien leveren verreweg het grootste deel van het inkomen. De voederwinst (O-V) wijkt zoals uit tabel 5 blijkt, over het algemeen niet veel af van het gemiddelde.

Leghennen bieden op de wijze waarop ze thans worden gehouden, voor deze bedrijven geen enkel perspectief. Slechts één bedrijf had een goede voederwinst (O-V).

De varkens zijn op een aantal van deze bedrijven een belangrijk bedrijfs onderdeel. De voederwinst (O-V) vertoont grote verschillen t.o.v. het gemiddelde.

Wat de kosten betreft, kunnen we vaststellen dat vrij veel bedrijven hun (veelal zwakke) positie trachten te versterken door de uitgaven (loonwerk, meststoffen, overige kosten) zo laag mogelijk te houden.

In figuur 3 hebben we een overzicht gegeven van de spreiding, die in het bewerkingsinkomen ontstaat, doordat de kosten voor meststoffen en de overige kosten van de gemiddelde normen afwijken en doordat de opbrengsten (voor de veehouderij opbrengst minus voerkosten) van de gemiddelden afwijken. Hierbij zijn de afwijkingen bij de kosten voor grond en gebouwen buiten beschouwing gelaten omdat de in de boekhouding opgenomen kosten op normen gebaseerd zijn (fig. 3).

Uit figuur 3 blijkt dat het niveau van de opbrengsten een belangrijke invloed op het bewerkingsinkomen heeft.

We hebben ons nog afgevraagd of het niveau van de opbrengsten beïnvloed wordt door de produktie-omvang per arbeidskracht. In figuur 4 (zie blz. 15) zijn de verhoudingsgetallen voor de opbrengsten uitgezet tegen BE/VAK.

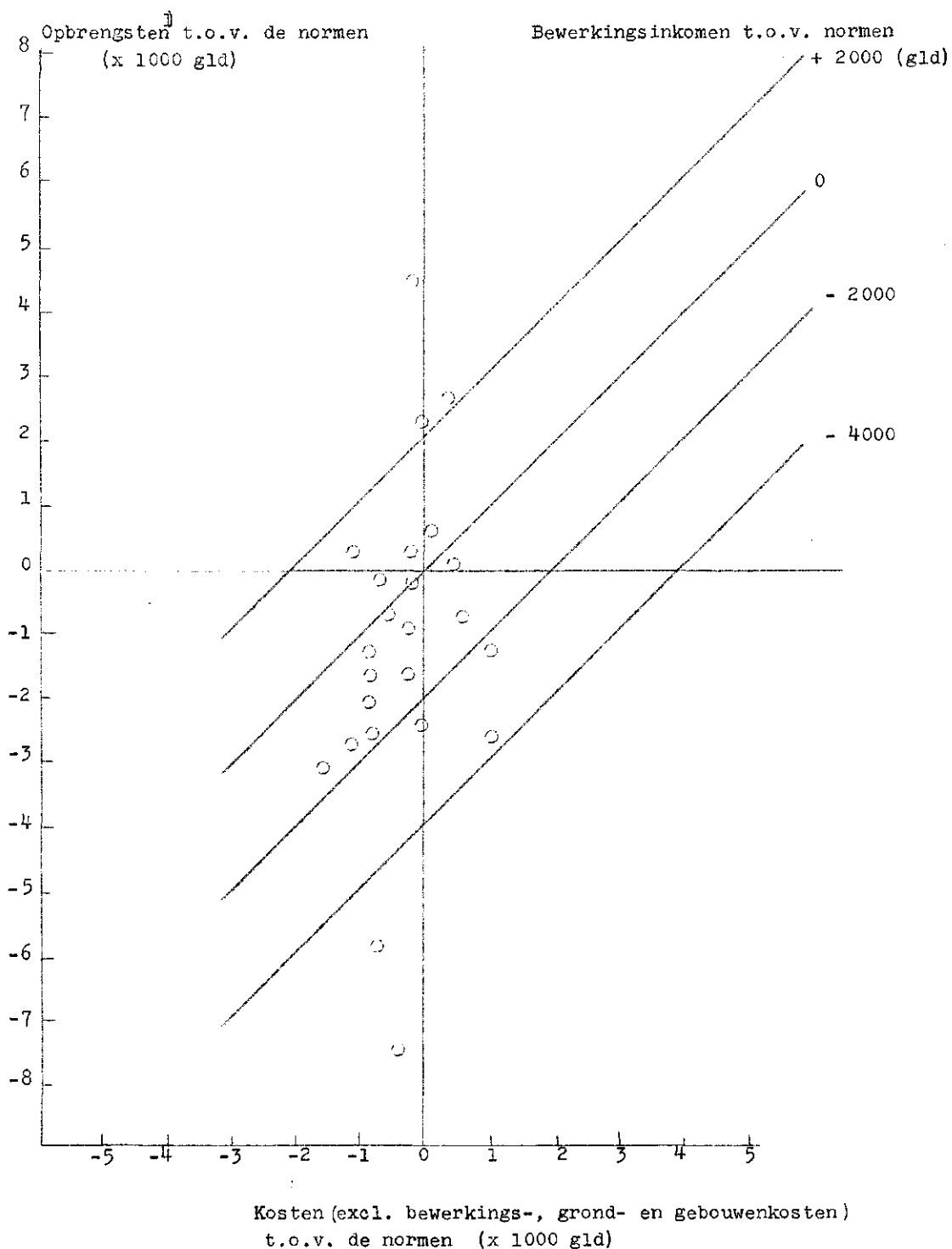
Tabel 6. VERHOUDINGSGETALEN VOOR OPBRENGSTEN EN KOSTEN (NORM = 100)

Bedrijf nr.	1	2	3	4	5	6	7	8 ¹⁾	9 ¹⁾	10	11	12	13	14	15	16 ¹⁾	17	18	19	20	21 ¹⁾	22	23	24	25 ¹⁾
Opbrengsten																									
graan	97	113	85	112	98	75	90	110	92	97	86	97	100	-	82	97	114	112	105	86	83	104	101		97
aardappelen	53	-	-	62	74	-	85	89	127	-	83	74	70	-	70	75	70	147	72	93	89	100	-		90
opbrengst minus voerkosten (O-V)																									
melkkoaien	106	106	91	112	102	97	77	100	98	95	101	112	100	109	100	111	98	117	112	101	109	90	92	82	107
legghennen	-13	56	66	28	-54	50	24	79	8	-	38	78	42	-54	-	82	-100	134	46	-	5	-	-	-8	1
varkens	99	61	87	102	80	55	62	124	84	74	125	80	88	87	58	114	96	115	148	77	87	92	126	46	124
totaal	96	96	86	104	89	83	74	100	90	89	100	96	95	101	92	109	96	118	112	92	99	94	100	76	101
Kosten (excl. veevoer)																									
bewerkingskosten	91	121	88	104	88	116	109	112	128	123	92	89	105	102	77	98	100	103	96	69	127	83	105	71	107
arbeid	94	136	88	105	94	118	115	119	134	118	99	81	110	91	77	101	98	98	97	60	120	80	90	57	118
werk door derden	71	48	84	100	65	127	105	96	54	49	77	20	112	112	59	70	126	31	101	106	126	133	163	187	93
werktuigen	81	68	94	104	69	93	79	77	133	194	52	183	70	175	87	92	107	166	83	111	169	64	164	108	53
grond en gebouwen	81	82	59	78	52	99	67	60	65	74	76	74	65	94	57	59	85	97	95	78	65	65	79	108	85
meststoffen	97	76	99	117	71	134	45	71	73	93	93	82	88	104	99	116	128	105	79	124	122	95	129	85	61
overige	100	98	100	90	85	131	80	116	85	100	89	108	80	103	85	105	120	94	115	111	106	82	90	107	102
totaal	92	108	87	100	82	118	94	102	108	111	90	90	94	102	79	96	104	101	97	82	116	82	102	82	99

1) tweemansbedrijven

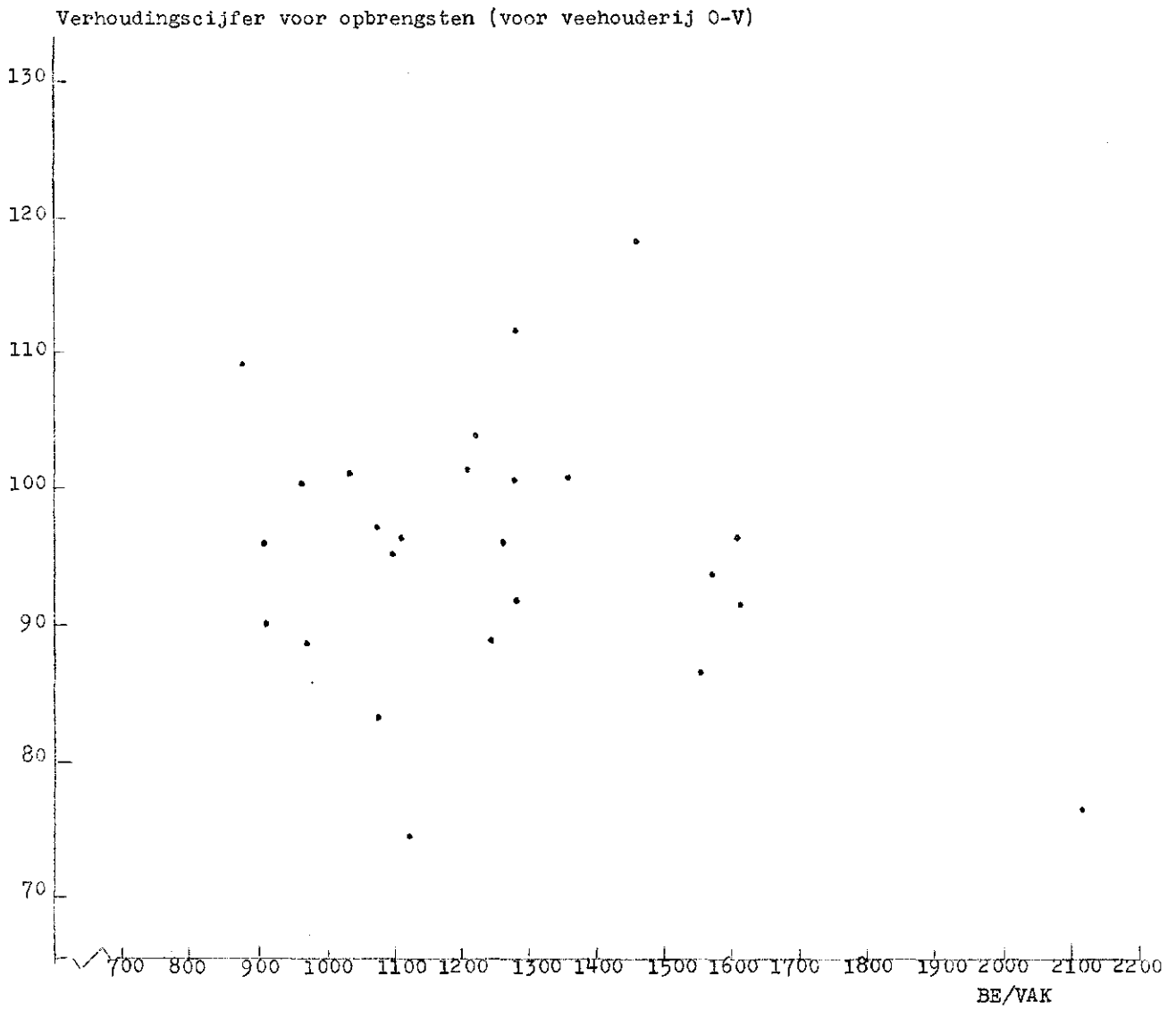
Uit deze gegevens blijkt niet dat er een negatief verband is tussen de produktie-omvang en de hoogte van de opbrengsten. Er is geen enkel verband tussen de niveaus van kosten en opbrengsten waar te nemen.

Figuur 3. KOSTEN (EXCLUSIEF BEWERKINGSKOSTEN, GROND EN GEBOUWEN) EN OPBRENGSTEN T.O.V. DE NORMEN

1) voor veehouderij O-V

Figuur 4. AANTAL BE PER VAK EN OPBRENGSTNIVEAU (NORM = 100)

4. Wat de boeren ervan zeggen

Hoe denkt de boer in het Oostelijk Zandgebied over de toekomstige ontwikkeling van zijn bedrijf? Op een aantal van de bedrijven, die in dit verslag zijn opgenomen, is deze vraag besproken.

Enkele algemeen naar voren komende gedachten bij deze gesprekken waren:

- Men zoekt verdere uitbreiding bij voorkeur in de richting van de melkveehouderij. Een bedrijf zonder melkkoeien ligt buiten de gezichtskring, ook van de vooruitstrevende boeren.
- De zoon-opvolger laat men bij voorkeur meewerken op het eigen bedrijf. De geringere gebondenheid aan het bedrijf tijdens de periode dat de zoon meewerkt, wordt hoog gewaardeerd.
- Leghennen zullen op vrijwel alle bedrijven als produktietak vervallen.
- Uitbreiding van de varkenshouderij wordt als mogelijkheid gezien om een aanvulling te geven op het basisinkomen uit de melkveehouderij.
- Over het algemeen wenst men slechts in beperkte mate tot het investeren met vreemd vermogen over te gaan.

Op zeven bedrijven hebben we de ontwikkeling in de laatste tien jaar nagegaan. Samenvattend verkregen we hieruit het volgende gemiddeld beeld.

	1955	1965/1966
Cultuurgrond (ha)	11,6	12,9
Grasland (ha)	7,5	11,1
Bouwland (ha)	4,1	1,8
Melkkoeien	9	16,7
Leghennen	200	250
Fokzeugen	2	15
Mestvarkens	10	14

Investerings in nieuwbouw of verbouwing f 16000.
In bijlage 4 zijn deze gegevens per bedrijf vermeld.

De mogelijkheden om verdere bedrijfsaanpassingen op dezelfde wijze als tot nu toe door te voeren, zijn over het algemeen niet groot. Het einde van deze geleidelijke aanpassing binnen het bestaande bedrijf begint in zicht te komen.

Modernisering van de rundveestal ziet men op een aantal van deze bedrijven als een noodzakelijkheid.

Bij de beoordeling van de resultaten van deze 25 bedrijven hebben we de boeren op deze bedrijven leren kennen als ondernemers, die over het algemeen hun bedrijfsbeleid richten op het zoveel mogelijk vermijden van risico's. We hebben de indruk gekregen dat men in de bedrijfsopzet bij voorkeur niet meer verandert, dan waartoe men door de omstandigheden gedwongen wordt.

IV. VERGELIJKING VAN DE RESULTATEN MET DIE VAN STUDIEBEDRIJVEN MET GROTE EENHEDEN FOKZEUGEN

1. De resultaten van de studiebedrijven

In Publikatie nr. 30 van het PAW wordt een overzicht gegeven van de bedrijfsresultaten op bedrijven waar de produktie-omvang belangrijk vergroot is door het aantal fokzeugen sterk uit te breiden. Bij deze studiebedrijven kunnen we verschillende typen onderscheiden en wel:

- A. Grotere gemengde bedrijven met meer dan 10 melkkoeien en een aantal fokzeugen als aanvulling
- B. Kleinere gemengde bedrijven met minder dan tien melkkoeien en een vrij grote eenheid fokzeugen
- C. Bedrijven met een extensief grondgebruik met het accent op de veredelingsproduktie

Een overzicht van de resultaten van deze bedrijven hebben we in bijlage 7 opgenomen.

Op de bedrijven van groep A is de melkveehouderij de belangrijkste produktietak. Over het algemeen heeft het melkvee op deze bedrijven een goede opbrengst minus voerkosten gegeven. Bij de varkenshouderij waren de resultaten in sommige gevallen zeer goed tot goed, maar in andere gevallen matig tot slecht.

Een belangrijke vraag is of de arbeidsbezetting het mogelijk maakt dat er voldoende aandacht aan de varkenshouderij wordt besteed. Een arbeidseffect van 1500 BE/VAK is over het algemeen met deze bedrijfsvorm wel te bereiken.

Bij de bedrijven van groep B was de uitbreiding van de varkenshouderij over het algemeen mogelijk zonder dat aanvankelijk het bestaande bedrijf werd gewijzigd. Een kleine eenheid melkkoeien bleef men houden. Nu deze bedrijven enkele jaren op deze wijze lopen, doet zich wel de vraag voor of men de melkkoeien op den duur moet blijven handhaven. Op enkele van deze bedrijven is de opbrengst minus voerkosten van de koeien gedaald, zodat de bijdrage tot het arbeidsinkomen vrij gering is.

Over het algemeen kunnen we zeggen dat de varkenshouderij op deze bedrijven de belangrijkste bron van inkomen is geworden. De arbeidsproduktiviteit op deze bedrijven is niet bijzonder hoog. De bestaande bedrijfstakken blijven vrij veel arbeid vragen.

De boeren op de bedrijven in groep C hebben er zich direct op gericht om van de verdelingsproduktie hun hoofdberoep te maken. Voor zover het mogelijk is, wordt de grond voor akkerbouwgewassen gebruikt. Een gedeelte van de veldarbeid laat men door een loonwerker verrichten. Op deze wijze kan men een zeer hoge arbeidsproduktiviteit bereiken (2000 - 3000 BE/VAK).

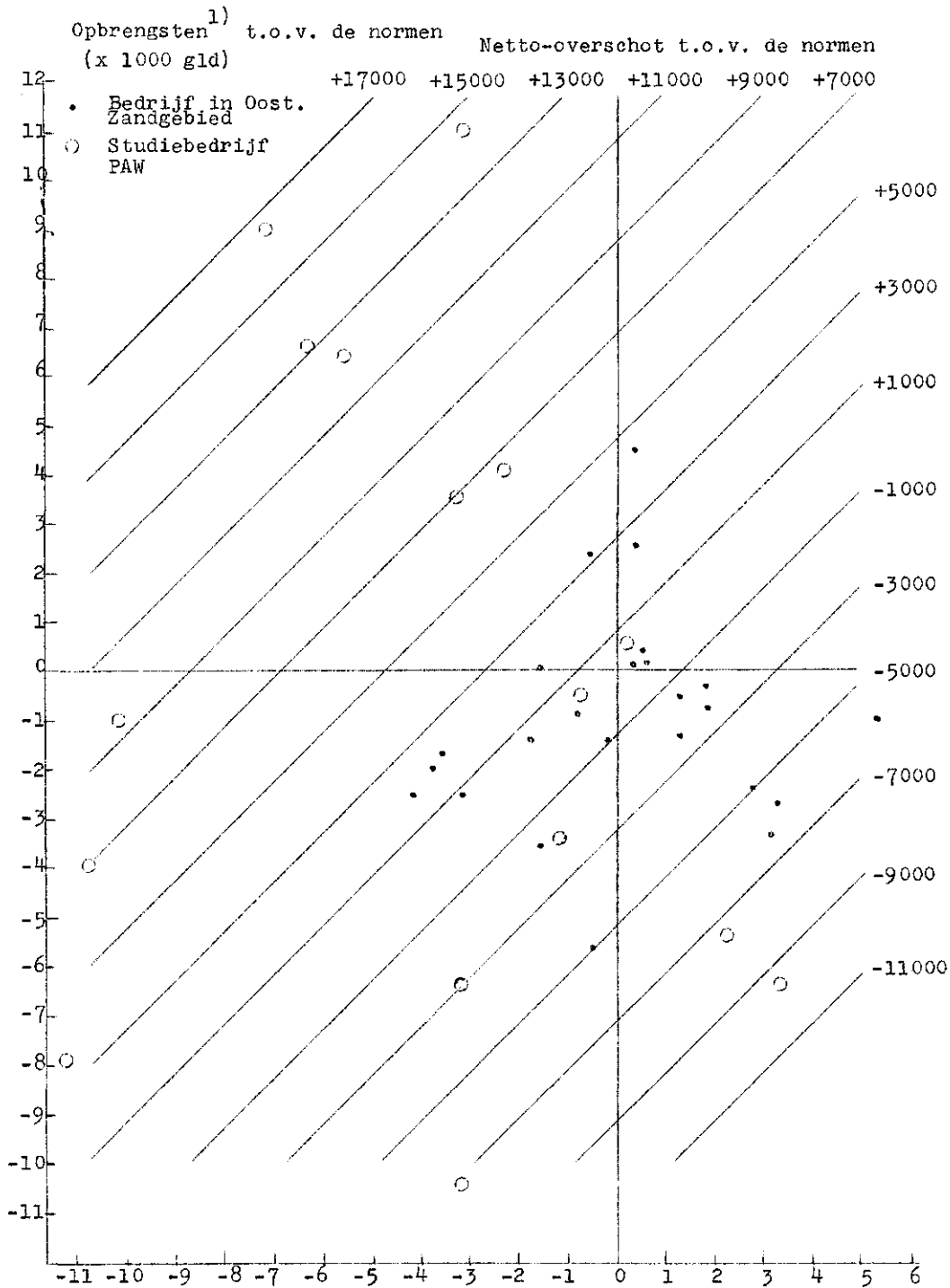
2. Verschillen in bedrijfsresultaat

Om een indruk te verkrijgen van de verschillen in bedrijfsresultaat tussen de meer traditionele bedrijven in het Oostelijk Zandgebied en de studiebedrijven met grotere eenheden fokzeugen, hebben we in figuur 5 een overzicht gegeven van de kosten en de opbrengsten t.o.v. de normen en van de invloeden hiervan op het netto-overschot.

Uit figuur 5 blijkt dat de resultaten van de studiebedrijven onderling sterk verschillen, zowel wat de hoogte van de kosten als wat de hoogte van de opbrengsten betreft. De verschillen in bedrijfsresultaat worden daardoor bijzonder groot.

Fig. 5. KOSTEN (EXCL. GROND EN GEBOUWEN) EN OPBRENGSTEN T.O.V. DE NORMEN

Kosten exclusief grond en gebouwen t.o.v. de normen (x 1000 gld)

1) voor veehouderij 0-V

Bij de studiebedrijven heeft de hoogte van de opbrengsten grote invloed op het bedrijfsresultaat.

In figuur 6 zijn ook de bewerkingskosten buiten beschouwing gelaten. Hierdoor kan men een indruk verkrijgen omtrent de hoogte van het bewerkingsinkomen t.o.v. de gehanteerde gemiddelde normen. Uit figuur 6 blijkt dat vooral bij de studiebedrijven de opbrengsten veel grotere verschillen vertonen.

We kunnen uit deze gegevens de conclusie trekken dat een aantal bedrijven, met een vrij grote verandering in de bedrijfsopzet uitstekende resultaten heeft weten te boeken.

De kosten per eenheid waren belangrijk lager dan de normen van een traditioneel bedrijf en de opbrengsten heeft men op een goed niveau kunnen handhaven. Het resultaat is een netto-overschot dat belangrijk hoger is dan dat van de goede traditionele bedrijven.

Niet alle bedrijven zijn echter in deze opzet geslaagd. Hieruit blijkt dat de vrees van de praktijk voor het toenemende risico niet geheel zonder grond is.

Op een aantal van deze bedrijven lagen de opbrengsten belangrijk lager dan het gemiddelde. Bij de kleine marge die de veredelingsproductie eigen is, geeft dit grote inkomensfluctuaties.

De eisen die aan de bedrijfsleiding worden gesteld zijn op dit type bedrijven hoger dan op het traditionele gemengde bedrijf.

V. ENKELE BEGROTINGEN OMTRENT BEDRIJFSAANPASSING

We zullen proberen, door middel van enkele begrotingen wat meer inzicht te verkrijgen in de keuzemogelijkheden waarvoor men zich op dit soort bedrijven geplaatst ziet. Hierbij zullen we ook proberen een verklaring te vinden voor de wijze waarop over het algemeen beslissingen omtrent de bedrijfsorganisatie worden genomen.

We willen hierbij zo goed mogelijk aansluiten bij het standpunt van waaruit een boer in de praktijk de financiële positie van zijn bedrijf ervaart en daarom berekenen we het inkomen dat voor privé-uitgaven, belastingen en reservering beschikbaar komt.

1. De uitgangssituatie

Bouwplan:	granen	2,50 ha		
	aardappelen	0,20 ha		
	grasland	7,00 ha		
	voederbieten	0,30 ha		
	stoppelgewassen	1,40 ha		
	N op grasland 200 kg/ha		Waarde vee	f 32000
	% gemaaid 65 %		Nieuwwaarde inventaris	f 13000

Het bedrijf is eigendom, er is een hypotheek van f 20000, die in 30 jaar wordt afgelost en waarvoor ieder jaar f 1500 rente en aflossing wordt betaald. Het aantal arbeidskrachten is 1,3.

Berekening van het bedrijfsresultaat voor de bestaande toestand:

	ha	saldo/ha	saldo
granen	2,50	f 730	f 1825
aardappelen	0,20	f 1400	f
	aantal	saldo/dier	
melkkoeien	12	1100	f 13200
mestvarkens	35	40	f 1400
fokzeugen	9	350	f 3150
legghennen	250	3,50	f 875

Niet toegerekende kosten:

Grond en gebouwen	f 2500 (pachtwaarde)	
Basisinventaris	f 2000	
Melkmachine	f 600	
Werkpaard	f 400	
Werk door derden	f 500 (algemene werkzaamheden)	
Algemene kosten	f 1200	
	f 7200	- f 7200
	Arbeidsinkomen	f 13530

Berekening beschikbaar inkomen:

Netto-pacht grond en gebouwen	f 1500	
Rente werktuigen (6 %)	f 500	
Rente veestapel (6 %)	f 1900	
	f 3900	
Af: Aflossing en betaalde rente	f 1500	f 2400
	Totaal	f 15930

=====

Vanuit deze situatie zullen we een aantal begrotingen uitwerken voor veranderingen in de bedrijfsorganisatie. Een overzicht van deze begrotingen geven we in bijlage 6. Bij deze begrotingen zijn de volgende uitgangspunten gebruikt:

- Voor de berekening van het arbeidsinkomen is de pachtwaarde van de bestaande gebouwen als kosten opgenomen.
- Voor nieuwe investeringen in gebouwen is 9 % van de nieuwwaarde als kosten opgenomen.
- Het saldo per melkkoe ligt tussen f 1000 en f 1100. De verschillen ontstaan door verschillen in voederkosten en bemestingskosten. De opbrengsten zijn in alle plannen gelijk (zie bijlage 5).
- Het saldo van de fokvarkens is op f 350 per fokzeug gehouden. Uit de resultaten van de studiebedrijven blijkt dat het saldo op de grotere bedrijven wellicht iets hoger is dan bij kleine eenheden. De verschillen tussen de bedrijven onderling zijn echter groot. Er is daarom weinig aanleiding om bij de verschillende plannen van verschillende saldi uit te gaan.

Bij de berekening van de arbeidsbehoefte is in de melkveehouderij uitgegaan van een constant aantal uren per bedrijf vermeerderd met een aantal uren per koe afhankelijk van de arbeidsmethode.

	Per bedrijf	Per melkkoe
14 melkkoeien (P ₁ A ₁)	400	150
19 melkkoeien (P ₁ A ₂)	500	100
34 melkkoeien (P ₁ A ₂)	600	90 ¹⁾

Het aantal uren voor de varkenshouderij is op dezelfde wijze vastgesteld. Hierbij is voor de bestaande stallen uitgegaan van een constant aantal uren van 350 per bedrijf en voor nieuwbouw van 200 uren/bedrijf. Het aantal uren per fokzeug is resp. 33 en 25.

2. Plannen voor bedrijven in de "eenmans"-periode

Plan 1. Hierbij worden in de bedrijfsorganisatie slechts kleine wijzigingen aangebracht. Het aantal melkkoeien kan, door een eenvoudige verandering van de stal, met twee worden uitgebreid. Mestvarkens en loghennen verdwijnen en de bestaande stallen voor varkens en kippen worden verbouwd, zodat er 25 fokzeugen kunnen worden gehouden. Investerings f 8000 in gebouwen en f 6000 in de veestapel (netto-investeringen). Het aantal arbeidsuren stijgt met ca. 200. Het inkomen, dat beschikbaar komt, wordt ruim f 4000 hoger. De investering kan in ongeveer 4 jaar worden terugverdiend.

Dit is het type bedrijfsplan dat men op een aantal bedrijven in het Oostelijk Zandgebied nu reeds aantreft.

We kunnen nog opmerken dat het gewenst is om (naast melkkoeien) de veredelingsproductie tot één produktietak te beperken.

Plan 2. Het bedrijfsplan heeft veel overeenkomst met plan 1. Een verschilpunt is dat de stallen voor varkens en kippen worden vervangen door een nieuwe stal voor 40 fokzeugen. Het beschikbaar inkomen is ruim f 1000 hoger dan bij plan 1.

Plan 3. Het gehele bedrijf wordt in grasland gelegd, waardoor het aantal melkkoeien tot 19 kan worden uitgebreid. De bedrijfsgebouwen worden geheel vernieuwd, zodat het mogelijk wordt om 19 melkkoeien en 40 fokzeugen te houden. Als we deze totale vernieuwing van de bedrijfsgebouwen vergelijken met plan 1, dan blijkt dat het bedrag, dat geïnvesteerd is, in ongeveer 50 jaar kan worden terugverdiend. De gestichte gebouwen zullen waar-

1) Mechanisatie bij voederwinning en graslandverzorging

schijnlijk eerder afgeschreven moeten zijn. Bij de hier gebruikte uitgangspunten is dit een verliesgevende investering.

Plan 4. Er wordt 7 ha grond bijgekocht. Hierdoor kan op een gespecialiseerd melkveehouderijbedrijf worden overgegaan. Volgens deze berekening is het bedrag dat extra beschikbaar komt voor rente en aflossing, nog niet voldoende om alleen de rente (6 %) te betalen.

3. Plannen voor de tweemansperiode

Plan 5. In de periode, dat er twee arbeidskrachten zijn, kan de produktie belangrijk worden uitgebreid. Voor plan 5 wordt aangenomen dat het bestaande bedrijf ongewijzigd wordt gehandhaafd volgens plan 1 en dat er een stal voor 50 fokzeugen wordt bijgebouwd. In dit bedrijfsplan is er wat de tijd betreft zoveel ruimte dat de boer niet meer volledig hoeft mede te werken in het bedrijf (totaal 1,8 VAK).

Volgens dit bedrijfsplan kan er op het vader-zoonbedrijf in een zeer redelijke arbeidstijd een arbeidsinkomen per uur worden verdiend, dat gelijk is aan dat op het ontmengde eenmansbedrijf (plannen 1 en 2).

In de praktijk blijkt het echter vaak voor te komen dat in de tweemansperiode het bedrijfsplan niet op deze wijze wordt aangepast.

Plan 6. Hier wordt, evenals in plan 4, de oppervlakte met 7 ha grasland vergroot. De bestaande bedrijfsgebouwen worden voor het houden van fokzeugen geschikt gemaakt. Op deze wijze is een bezetting met 65 fokzeugen mogelijk. Voor het rundvee wordt een nieuwe stal gebouwd.

Hoewel voor de uitvoering van dit bedrijfsplan langer gewerkt moet worden, worden deze extra uren zodanig hoog beloond dat het arbeidsinkomen per uur van het ontmengde eenmansbedrijf wordt overtroffen.

Plan 7. Hierbij worden alle bestaande gebouwen afgebroken en er wordt een tweemansbedrijf met nieuwe bedrijfsgebouwen gesticht. De veebezetting kan zijn: 34 melkkoeien en 90 fokzeugen.

Het arbeidsinkomen onderscheidt zich weinig van dat van plan 6. Wat er t.o.v. plan 6 meer is geïnvesteerd, wordt in 26 jaar terugverdiend. Als het in de bedoeling ligt om t.z.t. weer op een eenmansbedrijf terug te vallen, dan is deze extra investering niet aantrekkelijk.

VI. BEOORDELING VAN NIEUWE BEDRIJFSPLANNEN (Zie bijlage 6)

We zullen nu enkele criteria behandelen die bij de beoordeling van deze bedrijfsplannen gebruikt zouden kunnen worden. Tevens zullen we hierbij aangeven wat de boer in het Oostelijk Zandgebied bij zijn keuze waarschijnlijk het zwaarst zal laten wegen.

1. Het netto-overschot per bedrijf

Voor het beoordelen van een bedrijfsplan en voor de vergelijking van verschillende bedrijfsplannen komt in de eerste plaats het netto-overschot in aanmerking.

Bij het uitgangspunt dat we bij deze studie hebben gekozen (de ontwikkelingsmogelijkheden van een bestaand bedrijf) konden we het netto-overschot echter niet hanteren en we hebben het daarom ook niet berekend. Hierbij zou men nl. moeten uitgaan van de integrale kosten voor alle produktiemiddelen. De ontwikkeling van een bestaand bedrijf echter vraagt om een kosten- en opbrengstenvergelijking, waarbij voor bestaande produktiemiddelen (b.v. gebouwen) alleen de variabele kosten worden gerekend en voor nieuwe investeringen de integrale kosten. Op deze wijze kan het wel of niet vervangen van bestaande gebouwen worden beoordeeld.

In de gevallen waar de ontwikkeling van een bestaand bedrijf wordt bestudeerd, is het netto-overschot niet het juiste beoordelingscriterium.

Voor een beoordeling van de levensvatbaarheid op lange termijn is het netto-overschot echter wel een belangrijk kengetal.

2. De tijd waarin een investering kan worden terugverdiend¹⁾

De onzekerheid die met een investering samenhangt, wordt groter naarmate de tijd nodig om de investering terug te verdienen, langer wordt.

Een zeer globale methode, die in de praktijk wel eens wordt toegepast om een investering te beoordelen, is het berekenen van de "terugverdiëntijd". Voor de plannen 1, 2 en 3 hebben we de terugverdiëntijd berekend. Die is resp. 4, 23 en 50 jaar. Bij plan 4 is het inkomen, dat extra beschikbaar komt, onvoldoende om af te kunnen lossen.

Uit deze berekening volgt dat de investeringen die nodig zijn om plan 1 te realiseren, in enkele jaren kunnen worden terugverdiend. Voor de extra investeringen die nodig zijn om van plan 1 naar plan 2 over te gaan, kan volgens deze berekening de periode van terugverdienen 23 jaar worden.

Na 23 jaar zou men bij plan 2 het voordeel hebben dat men over nieuwere bedrijfsgebouwen beschikt. Ook heeft de varkensstapel een grotere waarde dan bij plan 1.

Bij plan 3 is de terugverdiëntijd langer dan een afschrijvingsperiode die voor de gebouwen als acceptabel moet worden beschouwd.

Plan 4 is volgens deze berekening in het geheel niet rendabel omdat het bedrag, dat extra voor rente en aflossing beschikbaar komt, te laag is om de rente (6 %) te betalen.

Bij de plannen voor "boer + zoon" hebben we voor de plannen 5 en 6 een vergelijking gemaakt met plan 1. Dit komt overeen met de omstandigheden die we in de praktijk aantreffen. Het komt vrij vaak voor dat een bedrijf dat ongeveer volgens plan 1 is opgebouwd, door twee arbeidskrachten wordt verzorgd. Als van deze situatie met een ruim arbeidsaanbod wordt uitgegaan, kan een investering, die de produktie-capaciteit vergroot, in 10-15 jaar worden terugverdiend.

1) Men kan ook zeggen: De tijd die nodig zou zijn om het geïnvesteerde bedrag af te lossen als het inkomen dat extra wordt verdiend (na aftrek van de marginale heffing van de inkomstenbelasting) gebruikt wordt voor rente en aflossing

Bij plan 7 is een vergelijking gemaakt met plan 6. In 26 jaar wordt de investering in de nieuwe varkensstal terugverdiend. Als het de bedoeling is om later weer op een eenmansbedrijf terug te vallen, geeft plan 7 op den duur een overcapaciteit.

Over het algemeen is er in het Oostelijk Zandgebied een weerstand tegen het opnemen van kredieten. Er is daardoor voor de betreffende ondernemers een veel grotere kapitaalschaarste dan er volgens objectieve maatstaven vastgesteld kan worden. Het gevolg hiervan is dat er naar investeringen wordt gezocht waarin de verhouding tussen kapitaal en inkomen gunstig is. Dit zijn investeringen met een korte terugverdientijd.

3. Het arbeidsinkomen per extra besteed uur

We zullen nu de extra arbeidstijd die de plannen 5, 6 en 7 boven plan 1 vragen, vergelijken met de verhoging van het inkomen (na aftrek van de inkomstenbelasting).

De uitgangspunten hierbij zijn:

- a. - afschrijving van de nieuwe gebouwen in 30 jaar
- rente over de investeringen 6 %
- b. - afschrijving van de nieuwe gebouwen in 30 jaar
- rente over de investeringen in gebouwen en vee 6 %
- rente over de investeringen in aangekochte grond 3 %

Tabel 7. NETTO-ARBEIDSINKOMEN PER EXTRA ARBEIDSUUR T.O.V. PLAN 1

	Meer uren	Verhoging van het netto-arbeidsinkomen in glds		
		grond tegen pachtwaarde	grond à 3 % rente	grond à 6 % rente
		p e r b e d r i j f .		
Plan 5	1650	5370	5370	5370
Plan 6	2430	11000	9600	7500
Plan 7	2435	10960	9560	7460
		per extra. besteed arbeidsuur		
Plan 5		3,25	3,25	3,25
Plan 6		4,50	3,90	3,10
Plan 7		4,50	3,90	3,10

Uit tabel 7 blijkt dat er in de tweemansperiode mogelijkheden zijn om door een grote investering het inkomen per bedrijf belangrijk te vergroten. We hebben gezien (o.a. in tabel 2) dat men in de praktijk weinig van deze mogelijkheden gebruik maakt.

Deze plannen kunnen uiteraard ook worden vergeleken met de mogelijkheid dat de zoon tijdelijk buiten het bedrijf werkt.

De keuze zal mede worden bepaald door de verwachtingen omtrent de toekomstige ontwikkeling van de prijzen van de grond en van de bouwkosten.

4. Verwachtingen omtrent veranderingen in de prijzen

Het in eigendom exploiteren van een landbouwbedrijf heeft twee facetten nl.

- a. De inzet van produktiemiddelen, waarvoor men een rendement wenst dat hoger is dan dat van de alternatieve aanwendingsmogelijkheden.
- b. Het beleggen van een belangrijk vermogen in grond en gebouwen.

Een ondernemer zal beide facetten bij zijn beslissingen mee laten spreken.

Onze berekeningen voor de rendabiliteit van investeringen kunnen alleen betrekking hebben op facet a. De waardering van grond en gebouwen als beleggingsobject is een subjectieve beoordeling. We hebben getracht om globaal aan te geven welke invloed deze waardering op de beslissing van een ondernemer heeft. Daartoe is in bijlage 6 het arbeidsinkomen berekend volgens "grond tegen pachtwaarde" "grond à 3 %" en "grond à 6 %".

Uit tabel 7 blijkt in welke mate het aan de arbeid toegerekende inkomen verandert als men verschillende uitgangspunten kiest voor de waardering van de grond als beleggingsobject.

Er treden voortdurend veranderingen op, zowel in het algemene prijsniveau als in de onderlinge verhoudingen van de prijzen.

- Veranderingen in de waarde van het geld. In de laatste 20 jaar is het algemene prijsniveau gestegen en daarmee is de waarde van het geld gedaald.
- Veranderingen in de prijsverhoudingen. Niet alle categorieën van prijzen stijgen in gelijke mate. Daardoor veranderen de prijsverhoudingen. De prijzen van de eindprodukten zijn over het algemeen minder gestegen dan die van de kosten (vooral de lonen). De marges zijn daardoor over het algemeen relatief kleiner geworden.

Bij het maken van een keuze tussen de plannen 1 t/m 7 heeft de verwachting omtrent de toekomstige ontwikkeling van de prijzen invloed op de te nemen beslissing.

Als we naar het verleden zien dan is het prijsniveau gestegen. De saldi, die per dier en per ha kunnen worden verkregen, zijn in absolute zin over het algemeen ook wel gestegen, maar in mindere mate dan de lonen, zodat ze relatief lager zijn geworden.

Bij de keuze tussen de plannen is het belangrijk hoe de saldi in absolute bedragen zich in de toekomst zullen ontwikkelen.

De rente en aflossingsverplichtingen, die ontstaan, worden voor een lange periode in vaste bedragen vastgelegd en kunnen in deze bedragen worden voldaan, ongeacht de ontwikkeling van de koopkracht.

In de laatste 10 jaar is in verschillende produktietakken de verhouding tussen kosten en opbrengsten ongunstiger geworden. De algemene stijging van het prijsniveau heeft echter tot gevolg gehad dat de nominale bedragen van de saldi gelijk zijn gebleven of nog omhoog zijn gegaan. Het stichten van nieuwe bedrijfsgebouwen heeft daardoor veelal meer voordelen opgeleverd dan op het moment van de desbetreffende beslissing kon worden berekend.

Op de 25 bedrijven uit dit verslag heeft men betrekkelijk weinig voordeel van deze ontwikkeling gehad.

Uit andere gegevens blijkt dat over het algemeen het percentage vreemd vermogen in de bedrijven bij voorkeur zo laag mogelijk wordt gehouden. Ook hieruit kunnen we afleiden dat er bij het investeren weinig rekening wordt gehouden met verwachtingen omtrent de waarde van het geld.

Over het algemeen zal in het Oostelijk Zandgebied de verwachting omtrent een daling van de rentabiliteit wel de investeringen beïnvloeden. Waarschijnlijk zal er echter weinig rekening worden gehouden met de verwachtingen die men omtrent de waardevastheid van het geld heeft.

5. De hoogte van de saldi

Op welke wijze de verwachte hoogte van de saldi de te nemen beslissing beïnvloedt, is in tabel 8 in een rekenvoorbeeld aangegeven. Hierbij zijn we uitgegaan van saldi, die gelijk zijn aan die van de plannen op bijlage 5 (verhoudingsgetal 100) of 15 % lager resp. hoger zijn.

Tabel 8. HET BESCHIKBAAR INKOMEN BIJ VERSCHILLENDE NIVEAU VAN DE SALDI

Verhoudingsgetal van de saldi	85	100	115
Beschikbaar inkomen voor plan 1 (gld)	16.370	20.260	24.150
idem voor plan 2 (gld)	16.720	21.390	26.060
idem voor plan 6 (gld)	25.418	33.930	42.442
idem voor plan 7 (gld)	24.600	34.430	44.255

Hieruit blijkt dat plan 2 sterker wordt beïnvloed door de hoogte van de saldi dan plan 1. Hetzelfde geldt voor plan 7 t.o.v. 6. Bij een laag niveau van de saldi zijn de verschillen in beschikbaar inkomen gering. Bij hoge saldi is nieuwbouw duidelijk in het voordeel. Het gevolg hiervan is dat het vooruitzicht, dat men een laag saldo krijgt, de animo voor een vernieuwing van de bedrijfsgebouwen sterk doet afnemen.

Dit geldt niet alleen voor de verwachting omtrent de rentabiliteit in het algemeen, maar ook voor de individuele verschillen tussen de bedrijven onderling.

De voor- en nadelen van de plannen met en zonder nieuwbouw hangen in sterke mate samen met de vakbekwaamheid. Naarmate men op een bedrijf een hoger saldo weet te bereiken, komt het toepassen van nieuwbouw eerder in aanmerking. Het gevolg hiervan is dat we een grote investering in gebouwen en een vergroting van de arbeidsproduktiviteit met het minste voorbehoud kunnen adviseren op bedrijven die wat de saldi betreft, gunstig zitten. Over het algemeen is het resultaat op deze bedrijven tot nu toe nog niet onbevredigend geweest.

Bedrijven daarentegen die in de laatste jaren een ongunstig bedrijfsresultaat hadden, mede doordat de opbrengsten te laag waren, kunnen met een sterke verandering in de bedrijfsorganisatie weinig worden geholpen. De kans is zelfs groot dat het beschikbaar inkomen daardoor kleiner zou worden. We kunnen hier nog verwijzen naar figuur 5, waaruit blijkt dat op de PAW-studio-bedrijven (met ingrijpende wijziging in de bedrijfsorganisatie) de verschillen in opbrengstniveau zeer groot waren.

Bij een verandering in de bedrijfsorganisatie en een vergroting van de arbeidsproduktiviteit worden de eisen die aan de bedrijfsleiding worden gesteld, vergroot.

6. Beperking van het prijsrisico

Voor de boer in het Oostelijk Zandgebied is het prijsrisico een factor die in sterke mate zijn beslissingen beïnvloedt. De vrees voor een daling van de prijzen is een rem op het streven naar bedrijfsvereenvoudiging en specialisatie.

We hebben de indruk dat men er zich over het algemeen te weinig van bewust is dat het prijsrisico in sterke mate samenhangt met het technische peil van de bedrijfsvoering.

Bij de 25 in dit verslag vermelde bedrijven zijn er een aantal, waarvan de saldi zover boven het gemiddelde liggen dat het prijsrisico vrijwel geen praktische betekenis meer heeft. Waarschijnlijk is een zeer vakkundige bedrijfsvoering een beter wapen tegen het prijsrisico dan een grote veelzijdigheid van het bedrijf.

Over het algemeen stellen we vast dat de boer in het Oostelijk Zandgebied zich weinig bewust is van deze mogelijkheid van een beperking van het prijsrisico.

VII. ONTWIKKELING VAN DE BEDRIJVEN

1. Ontwikkeling in de cenmansperiode

Op grond van het voorgaande komen we tot de conclusie dat een zeer groot deel van de boeren in het Oostelijk Zandgebied waarschijnlijk hun keuze op plan 1 zouden laten vallen als ze voor de keuze werden gesteld tussen 1 en 2 (voor zover de bestaande gebouwen nog redelijk bruikbaar zijn). Ze kiezen daarmee een plan dat op korte termijn het geringste risico oplevert. Een achterstand in verteerbaar inkomen is er aanvankelijk niet. Ze lopen echter het gevaar dat ze op wat langere termijn gezien t.o.v. de boeren die plan 2 uitvoeren, een achterstand oplopen, die hoofdzakelijk tot uitdrukking komt in een sterke veroudering van de bedrijfsgebouwen voor de varkens. Een stijging van het algemene prijsniveau zal de achterstand van de boeren, die plan 1 hebben gekozen, nog vergroten. De plannen 3 en 4, die volgens deze berekening verlies geven, komen alleen in aanmerking als men beleggingsmotieven mede de keuze laat bepalen.

Hierbij moeten we opmerken dat de keuze tussen plan 1 en plan 2 alleen van betekenis is voor de bedrijven die bij de bestaande bedrijfsvoering een goed saldo weten te behalen. Voor bedrijven met een matig of slecht saldo bestaat het gevaar dat ze met plan 2 er financieel op achteruitgaan. Voor deze bedrijven is het de aangewezen weg om eerst de bestaande produktie-capaciteit zo goed mogelijk te gebruiken.

2. Tijdelijk oud en nieuw naast elkaar

Het doel waarop de boer in het Oostelijk Zandgebied zijn bedrijfsbeleid richt, komt waarschijnlijk niet overeen met de eisen die de levensvatbaarheid van een bedrijf, onder de prijsontwikkeling van de laatste 20 jaar, stelt.

We hebben ons afgevraagd of er niet een bedrijfsbeleid is aan te wijzen dat enerzijds de continuïteit zo goed mogelijk waarborgt en dat anderzijds toch ook de gedragslijn die thans wordt gevolgd, niet teveel geweld aandoet.

De noodzakelijke vervanging van de bedrijfsgebouwen blijft achterwege, omdat men het extra inkomen dat door deze vervanging verkregen kan worden, te klein vindt in vergelijking met de risico's die men aanvaardt. Als het gaat om vervanging van gebouwen bestaat het extra inkomen uit het verschil tussen de oude en de nieuwe situatie, daardoor is het van beperkte omvang.

Eén van de opvallende punten bij de beoordeling van de bedrijfsresultaten was de geringe arbeidsproductiviteit op de bedrijven die tijdelijk tweemansbedrijf zijn, doordat er een zoon meewerkt. Deze bedrijven passen de bedrijfsomvang niet aan bij het, tijdelijk, ruime arbeidsaanbod.

In deze periode ligt de mogelijkheid om een nieuw bedrijfsgebouw te stichten en dit vrij snel terug te verdienen, mits men tijdelijk de bestaande gebouwen handhaaft en daarnaast de nieuwe gebruikt.

De plannen 5 en 6 geven hiervan voorbeelden. Uit deze plannen volgt dat in een periode dat er twee arbeidskrachten zijn, de omstandigheden het gunstigst zijn om te investeren in gebouwen. Hierbij wordt dan in de eerste plaats gedacht aan een tijdelijk naast elkaar gebruiken van oude en nieuwe gebouwen.

Mochten de oude gebouwen niet voor 100 % doelmatig zijn, dan is dat in een periode dat de arbeid vrij ruim aanwezig is niet bijzonder nadelig.

Een motief voor het bovenstaande is ook op theoretische gronden te geven. Als de arbeidsproductiviteit laag is, kan men van een investering het hoogste rendement verwachten. Door in de tweemansperiode te investeren kan voor één periode in de gezinscyclus de produktie-capaciteit vrijwel geheel aan het arbeidsaanbod worden aangepast.

Waarschijnlijk zal een bedrijf, dat tijdelijk tweemansbedrijf is, gemakkelijker tot de noodzakelijke modernisering van de bedrijfsgebouwen komen, dan een bedrijf dat constant als eenmansbedrijf wordt geëxploiteerd.

Deze wijze van investeren heeft nog enkele andere voordelen. Het bedrijf kan vrij gemakkelijk in twee afzonderlijke eenheden worden opgesplitst. De overdracht aan de zoon kan daardoor in enkele etappes plaats hebben.

De vader heeft na de bedrijfsoverdracht de mogelijkheid om een produktietak te behouden. Een voordeel is ook dat men kan investeren op een tijdstip dat het bekend is dat er een opvolger zal zijn. Verder behoudt de opvolger uiteraard de mogelijkheid om het bedrijf ook in de toekomst als tweemansbedrijf te blijven voeren.

VIII. SAMENVATTING

Op de bedrijven in het Oostelijk Zandgebied wordt het bedrijfsresultaat sterk beïnvloed door de produktie-omvang per man. Bij een nadere beschouwing van de produktie-omvang per man blijkt dat deze sterk samenhangt met de gezinscyclus. Over het algemeen wordt de produktie-omvang niet aangepast aan het arbeidsaanbod. In perioden dat het bedrijf tweemansbedrijf is, is de arbeidsproduktiviteit laag.

Uit de resultaten van de individuele bedrijven blijkt dat er grote verschillen bestaan in de wijze waarop men een inkomen tracht te vormen. In het niveau van de opbrengsten komen belangrijke verschillen voor. Aan de kostenkant zien we eveneens verschillen. Een aantal bedrijven probeert door het beperken van de uitgaven het inkomen te verbeteren.

Er heeft in de laatste 10 jaar een geleidelijke uitbreiding van de produktie plaatsgehad. In de eerste plaats is deze in de rundveehouderij gezocht. Ook voor de toekomst geven de meeste boeren de voorkeur aan een uitbreiding van de melkveehouderij. Als tweede (aanvullende) produktietak denkt men aan varkenshouderij. Bedrijven die op veredelingsproduktie zijn gespecialiseerd vindt men over het algemeen niet aantrekkelijk.

Een vergelijking met de resultaten van studiebedrijven met grote eenheden fokzeugen laat zien dat op deze studiebedrijven de verschillen in bedrijfsresultaat nóg groter zijn. Een aantal bedrijven heeft door een ingrijpende verandering in de bedrijfsorganisatie de bewerkingskosten weten te beperken. Doordat de opbrengsten op een gunstig niveau werden gehouden, konden zij een goed tot zeer goed bedrijfsresultaat bereiken. Hiertegenover staan echter een aantal bedrijven waar deze opzet min of meer mislukt is doordat, tot nu toe, de opbrengsten te laag zijn. Kennelijk hebben deze bedrijven aan de hogere eisen die de nieuwe bedrijfsvoering stelt, niet kunnen voldoen.

We kregen bij het beoordelen van deze bedrijfsresultaten de indruk dat de boeren in het Oostelijk Zandgebied over het algemeen de organisatie van hun bedrijf pas gaan veranderen als ze daartoe door de directe omstandigheden gedwongen worden. Ze laten zich hoofdzakelijk leiden door het effect op vrij korte termijn. Ze proberen risico's te vermijden. Hierdoor ontstaat het gevaar dat deze bedrijven op den duur een achterstand krijgen t.o.v. bedrijven die méér (in gebouwen) hebben geïnvesteerd. Deze kans op een achterstand wordt groter naarmate het algemeen prijsniveau stijgt. Houdt men met deze veranderingen in het prijsniveau geen rekening dan is het in veel gevallen niet gemakkelijk een grote omschakeling van de bedrijfsorganisatie tot een aantrekkelijke zaak te maken.

Zoals uit de begrotingen voor de eenmansperiode blijkt weegt het extra saldo dat door een grondige vernieuwing van de bedrijfsgebouwen kan worden verdiend, veelal nauwelijks op tegen de kosten van de investering. De boer in het Oostelijk Zandgebied zal op basis van een berekening die van statische prijzen uitgaat waarschijnlijk niet van het voordeel van een algehele vervanging van de bedrijfsgebouwen overtuigd worden.

De verhouding tussen extra-inkomen en investeringen wordt veel gunstiger als de oude en de nieuwe gebouwen tijdelijk beide kunnen worden gebruikt. Dit is over het algemeen mogelijk in een periode dat het bedrijf tweemansbedrijf is doordat er een zoon meewerkt. Als op deze wijze de produktie-omvang geheel aan het arbeidsaanbod kan worden aangepast, dan kunnen vrij grote investeringen in een periode van 10-15 jaar worden terugverdiend.

We menen dat er voor bedrijven met een goede bedrijfsvoering, die blijkt uit de saldi die in het verleden verkregen zijn, mogelijkheden zijn om in de tweemansperiode het bedrijf belangrijk te moderniseren. Voor bedrijven waar in het verleden de saldi te laag waren, zal iedere investering vrij grote risico's opleveren.

Bedrijven die, wat hun inkomen betreft, thans reeds een grote achterstand hebben doordat de saldi te laag zijn, kunnen weinig verbetering verwachten van een verandering in de organisatie.

S 9041
350 ex.
Bis/NV
5-9-1968

Bijlage 1. NORMEN VOOR BEDRIJFSANALYSE (In glds per jaar)

	62/63	63/64	64/65	62/63	63/64	64/65	62/63	63/64	64/65	62/63	63/64	64/65	62/63	63/64	64/65	62/63	63/64	64/65			
	Gransen (per ha)			Aardappelen (per ha)			Suikerbieten (per ha)			Melkkoelen (per koe)			Leghennen (per 100 hennen)			Fokzeugen (per zeug)			Mestvarkens (per gem. aanw. varken)		
<u>Kosten</u>	62/63	63/64	64/65	62/63	63/64	64/65	62/63	63/64	64/65	62/63	63/64	64/65	62/63	63/64	64/65	62/63	63/64	64/65			
Arbeid	400	450	517	900	1000	1150	710	800	920	530	600	690	360	400	460	160	180	207	27	30	34
Werk door derden	145	150	155	194	200	206	242	250	258	48	50	52	14	14	14	6	6	6	1	1	1
Werktuigen	200	200	200	200	200	200	200	200	200	100	100	100	105	115	115	55	60	60	7	8	8
Grond en gebouwen	155	160	168	155	160	168	155	160	168	117	120	125	105	115	115	55	60	60	7	8	8
Meststoffen	140	140	140	250	250	250	300	300	300	150	150	150	72	76	80	62	65	68	10	11	12
Overige kosten	190	200	210	430	450	470	190	200	210	160	170	180	551	605	669	283	311	341	45	50	55
Totaal kosten	1230	1300	1390	2129	2260	2444	1797	1910	2056	1105	1190	1297	551	605	669	283	311	341	45	50	55
<u>Opbrengsten</u>	bruto-opbrengsten			opbrengst			minus			voerkosten											
Oostelijk zand	1270	1372	1466	2340	1878	2405	-	-	-	953	1154	1391	1,90	1,32	-0,05	190	650	378	52	65	53
Zuidelijk zand	1320	1361	1374	2244	1555	1827	2031	2550	3566	914	1125	1364	2,32	0,20	-0,16	162	600	390	65	82	62
Gemiddeld	1295	1366	1420	2292	1717	2116	-	-	-	933	1140	1377	2,11	0,76	-0,10	176	625	384	58	73	58

Bijlage 2. OVERZICHT VAN DE BEDRIJVEN (gem. 1962/1963 t/m 1964/1965)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Cultuurgrond (ha)	6,93	7,34	7,75	7,95	8,26	8,50	8,55	9,-	9,50	9,58	9,90	9,90	9,95
VAK	0,9	1,4	1,2	1,0	1,2	1,4	1,3	2,0	2,0	1,4	1,2	1,3	1,3
BE/VAK	1279	911	1543	1261	1252	1087	1134	984	910	970	1288	1608	1107
granen	0,50	0,87	1,30	1,43	2,94	0,23	2,83	2,98	2,57	0,20	0,94	2,47	3,43
aardappelen	0,14	-	0,05	0,25	0,05	-	0,13	0,12	0,30	0,03	0,13	0,27	0,17
suikerbieten	-	0,35	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
melkkoeien (st)	8,7	10,5	9,9	10,2	9,5	10,3	10,3	10,7	12,8	13,1	14,7	12,0	10,7
legghennen (st)	215	189	634	252	218	458	231	789	335	-	208	527	127
fokzeugen (st)	7,7	3,5	13,7	2,0	7,0	0,7	4,9	-	5,3	12,0	-	18,6	1,4
mestvarkens (st)	9,2	27,3	55,8	27,7	50,1	59,4	39,9	100,8	43,7	9,1	53,0	55,8	37,5
<u>Bruto-opbrengsten</u>													
graan (gld)	660	1340	1528	2156	3909	222	3461	4497	3238	258	1115	3196	4716
aardappelen (gld)	167	-	114	345	76	-	248	231	838	10	235	430	243
suikerbieten (gld)	-	1046	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
<u>Opbrengst minus voerkosten</u>													
melkkoeien (gld)	10894	13081	10563	13583	11425	11772	9231	12544	14684	14775	17394	15743	12432
legghennen (gld)	-121	447	1782	314	-511	988	250	1438	115	-	353	1766	-226
varkens (gld)	3523	1883	7571	2401	4637	2008	2650	7059	4076	3932	3773	8667	2385
<u>Kosten</u>													
arbeid (gld)	9400	12159	10863	9346	9817	11167	11838	15255	16484	12531	11468	12084	10907
werk door derden (gld)	384	353	591	768	603	701	1010	969	592	343	700	218	1212
werktuigen (gld)	911	947	1490	1527	1171	1197	1386	1566	2710	2800	942	3724	1311
grond en gebouwen (gld)	1549	1724	1988	1657	1385	2297	1731	2072	1974	1768	1962	2925	1542
meststoffen (gld)	1374	1358	1670	2092	1308	2125	884	1463	1719	1870	2206	1816	1949
overige kosten (gld)	2429	2657	3984	2499	2885	3768	2657	4851	3348	3161	3097	5207	2513
Netto-overeschot (gld)	1414	-1419	2317	956	2280	-5887	-3711	289	-3796	-3482	2385	3951	74

Bijlage 3. VERVOLG OVERZICHT VAN DE BEDRIJVEN (Gem. 1962/1963 t/m 1964/1965)

	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
Cultuurgrond (ha)	10,43	10,62	11,80	12,00	12,00	12,15	12,18	12,30	12,80	15,39	16,00	17,65
VAK	1,4	1,2	2,3	1,4	1,3	1,2	1,1	1,8	1,2	1,2	1,0	2,1
BE/VAK	1206	1294	880	1104	1452	1289	1609	1089	1580	1381	2139	1036
granen (ha)	-	1,47	1,73	1,25	0,77	2,27	0,90	2,85	3,23	2,85	-	3,20
aardappelen (ha)	-	0,80	0,15	0,17	0,06	0,25	1,14	0,89	0,90	-	-	0,40
suikerbieten (ha)	-	-	-	-	-	-	-	-	0,82	-	-	-
melkkoeien (st)	16,1	14,4	16,0	12,2	17,9	14,2	13,3	13,1	14,2	13,0	23,9	16,6
legghennen (st)	119	-	228	15	594	69	-	194	-	-	139	375
fokzeugen (st)	1,5	6,4	18,4	17,9	-	3,1	21,2	10,4	-	-	-	3,5
mestvarkens (st)	53,7	6,9	7,6	10,5	23,5	7,4	13,9	5,6	16,1	79,2	54,6	25,7
<u>Bruto-opbrengsten</u>												
graan (gld)	-	1631	2293	1965	1167	3273	1023	3286	4617	3935	-	4243
aardappelen (gld)	-	1143	242	269	81	390	2287	1756	1944	-	-	806
suikerbieten (gld)	-	-	-	-	-	-	-	-	2244	-	-	-
<u>Opbrengst minus voerkosten</u>												
melkkoeien (gld)	20592	17285	20874	14105	24483	18481	15951	16807	14966	13614	23010	20648
legghennen (gld)	-329	-	809	-79	3195	140	-	47	-	-	-59	21
varkens (gld)	3111	1623	9189	7304	1517	2564	7542	3866	836	5698	1421	3673
<u>Kosten</u>												
arbeid (gld)	10959	9055	15006	11616	13049	10555	8410	15294	9676	10322	9442	17116
werk door derden (gld)	902	654	763	1050	312	1115	1091	1592	2104	1750	2231	1183
werktuigen (gld)	2990	1692	1995	1740	3561	1635	2074	3700	1556	3190	2671	1343
grond en gebouwen (gld)	2432	1455	2157	2423	3033	2304	2551	1977	1711	2081	3663	2881
meststoffen (gld)	2514	2540	3104	2626	2936	1991	2977	3153	2893	3023	3036	1841
overige kosten (gld)	3655	3306	4833	4460	3661	3814	4971	4329	3232	3269	5100	4526
Netto-overschot (gld)	-621	3728	6071	-436	4124	3239	5260	-4052	3522	-166	-1523	416

Bijlage 4. OVERZICHT VAN DE ONTWIKKELING VAN

236

Bedrijfsnummers		20	22
Bedrijfsplan 1955	. - 10 mlk. wl. - gr. - , z. en mestv. tallen leg-	6 ha grasl. - 7 mlk. + jongvee 6 ha bouwvl. - gr. - aard. vb. 5 fokzeugen	6 ha grasl. - 8 mlk. + jongvee 6,80 ha bouwvl. - gr. - aard.
Ontwikkeling bedrijfsplan na 1955	g rundvee	uitbreiding rundvee, inzaai 6 ha bouwland uitbreiding fokz.	gepacht bedrijf, zeer schrale en zure grond, veel zorg besteed aan verbetering, vanaf 1958 suikerb., varkens verdwenen
Nieuwbouw en verbouw na 1955	iveestal tm.	verbouw rundveestal (drijffontm.), verbouw korenschuur tot varkensstal, nieuwbouw varkensfokschuur	geen
Investing in nieuwbouw en verbouw	00,-	f 25.000,-	-
Bedrijfsplan 1966	l. - 15 mlk. wl. - gr. .0 mestv.	12,90 ha grasl. - 18 mlk. + jongvee 25 fokzeugen	7,60 ha grasl. - 15 mlk. + jongvee 5,20 ha bouwvl. - gr. - aard. - suikerb.
Hoedanigheid grond	atering	droogtegevoelig	momenteel goed
Verkavelingstoestand		goed	zeer goed
Trekkracht		paard	paard
Grote werktuigen en installaties	ooischudder, , kunst- r, melk-	maaimach. hooischudder, harkkeerder, kunstmeststr., melkmach., doorloopmelkst. (zomer)	trommelschudder, harkkeerder, melkmach.
Samenwerking met collega's en loonwerk	g met in- ooiden eden in	veel samenwerking, hooibouwwerktuigen gezamenlijk gebruikt mest uitgereden in loonwerk	geen samenwerking veel loonwerk
Wijze van melken		P A 1 1	P A 1 1
Opbrengsten: rundvee (1965) varkens pluimvee marktbaar gewassen		ruim 4000 kg sterk wisselend - -	36000 kg - - goed
Leeftijd boer en eventuele zoon-opvolger		40 jr. zoon-opvolger 14 jr.	35 jr.
Gedachten over verdere ontwikkeling	in ruil- betere tsl. is aantal mlk erder zal . toenemen	voorlopig alleen uitbreiding aantal mlk., later uitbreiding aantal fokzeugen	uitbreiding en vooral verbetering mlk., in bouwplan in elk geval 2 ha suikerb. en 1 ha cons. aard. (goede afzet)

Bijlage 5. SALDO PER MELKKOE

Bij de bestaande toestand

Opbrengst

4200 kg melk à f 0,35		f 1470
Omzet en aanwas		f 430
		<hr/>
		f 1900

Toegerekende kosten

700 kg krachtvoer à f 0,38	f 266	
Stro	f 40	
Opfokkosten kalveren	f 70	
Voedergewassen	f 30	
Bemesting grasland	f 140	
Werk door derden	f 50	
Overige toegerekende kosten	f 200	
	<hr/>	f 796
Saldo		f 1104
	Afgerond	f 1100

Bij plan 1, 2 en 5

Opbrengst

4200 kg melk à f 0,35		f 1470
Omzet en aanwas		f 430
		<hr/>
		f 1900

Toegerekende kosten

700 kg krachtvoer à f 0,38	f 266	
Stro	f 40	
Opfok kalveren	f 70	
Voedergewassen	f 30	
Bemesting grasland	f 190	
Werk door derden	f 50	
Overige toegerekende kosten	f 200	
	<hr/>	f 846
Saldo		f 1054
	Afgerond	f 1050

Bij plan 3, 4, 6 en 7

Opbrengst

4200 kg melk à f 0,35		f 1470
Omzet en aanwas		f 430
		<hr/>
		f 1900

Toegerekende kosten

700 kg krachtvoer à f 0,38	f 266	
300 kg droge pulp f 0,27	f 81	
Stro	f 40	
Opfok kalveren	f 70	
Bemesting grasland	f 190	
Werk door derden	f 50	
Overige toegerekende kosten	f 200	
	<hr/>	f 897
Saldo		f 1003
	Afgerond	f 1000

e h u l p v a n g e z i n s l e d e n			B o e r + z o o n		
2	3	4	5	6	7
7,0	10,0	17,0	7,0	17,0	17,0
3,0	-	-	3,0	-	-
1,3	1,3	1,3	1,8	2,0	2,0
14	19	34	14	34	34
-	-	-	-	-	-
40	40	-	75	65	90
-	-	-	-	-	-
3700	3600	3660	5325	6105	6110
2850	2770	2820	2960	3052	3055
14700	19000	34000	14700	34000	34000
-	-	-	-	-	-
14000	14000	-	26250	22750	31500
-	-	-	-	-	-
2190	-	-	-	-	-
280	-	-	-	-	-
<u>31170</u>	<u>33000</u>	<u>34000</u>	<u>40950</u>	<u>56750</u>	<u>65500</u>
1400	1400	2380	1400	2380	2380
6040	9400	7200	8200	9800	17730
2600	2600	6000	3000	6600	6600
400	400	-	400	-	-
500	500	1000	500	1000	1000
1400	1400	1400	1800	2800	3000
<u>12340</u>	<u>15700</u>	<u>17980</u>	<u>15300</u>	<u>22580</u>	<u>30710</u>
18830	17300	16020	25650	34170	34790
16830	15300	12620	23650	30770	31290
13830	12300	7520	20650	25670	26290
4,50	4,30	3,40	4,40	5,00	5,10
-	-	70000	-	70000	70000
2000	50000	80000	2000	80000	80000
56000	56000	-	76000	16000	117000
3000	10500	33000	3000	33000	33000
10500	10500	-	28000	23000	35500
1000	1000	1700	1000	1700	1700
500	500	1200	500	1400	1400
2710	3160	3880	3940	5260	6010
5040	8400	6200	7000	8300	16230
9250	13060	12980	12440	16660	25340
6690	10700	14000	9420	16900	25800
2560	2360	-1020	3020	-240	-460
21390	19660	15000	28670	33930	34430
1	1	1	1	1	6
57500	113000	169000	95000	208000	113000
5300	7580	6220	15310	28050	9400
4670	7220	6530	12750	22600	8740
23	+50	kan niet worden terugverdiend	10	14	26

Bijlage 7. Het resultaat van de studiebedrijven: Verhoudingsgetallen van kosten en opbrengsten per studiebedrijf (kosten en opbrengsten volgens normen = 100)

Groep:	A. Grotere gemengde bedrijven met meer dan 10 melkkoeien + fokzeugen										B. Kleine gemengde bedrijven met minder dan 10 melkkoeien + fokzeugen							C. Extensief grondgebruik + fokzeugen (ten legghennen)		
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17			
Bedrijf nr.																				
<i>Kosten (excl. veevoer)</i>																				
Arbeid	110	83	59	53	57	74	105	84	83	102	89	67	55	62	50	127	74			
Werk d. derden + werktuigen	96	151	138	109	83	111	144	178	113	141	144	154	147	139	122	99	125			
Bewerkingskosten	107	94	73	62	61	82	124	94	86	107	93	80	70	69	67	115	82			
Meststoffen	126	103	150	151	90	155	117	98	76	116	86	118	125	128	67	76	86			
Grond en gebouwen	87	66	67	64	58	65	93	111	82	66	47	83	41	53	64	95	78			
Overige kosten	122	126	144	124	92	116	124	68	93	107	155	85	80	104	98	142	119			
Totaal	108	96	90	80	68	92	110	91	86	101	97	83	69	73	75	120	88			
<i>Opbrengsten en saldi</i>																				
Granen (bruto-opbrengst)	102	79	94			107	127		110	100		100	113	82	92	87	91			
Aardappelen (bruto-opbrengst)						77	64								141	91	82			
Suikerbieten (bruto-opbrengst)	100	101	116	112	104	127	84	102	73	100	71									
Melkkoeien (opbr. min voerk.)		80					-47	129	51			188	11		42		25			
Leghennen (opbr. min voerk.)	38	79	104	149	38	145	97	115	84	105	108	90	96	128	105	188	57			
Fokzeugen (opbr. min voerk.)	80	90	110	124	77	125	86	114	79	103	98	126	92	124	92	159	58			
Totaal																				
Absoluut verschil tussen werkelijke en genormaliseerde opbrengsten, kosten en bedrijfsuitkomsten (glds)																				
<i>Verzich in:</i>																				
kosten	+ 2395	- 1213	- 3278	- 7277	- 11707	- 3203	+ 3450	- 2254	- 3382	+ 294	- 855	- 5040	- 10257	- 6774	- 10753	+ 7462	- 3278			
opbrengsten	- 5351	- 3125	+ 3646	+ 9140	- 7934	+ 11302	- 6166	+ 4049	- 6103	+ 924	- 448	+ 6570	- 902	+ 6704	- 3823	+ 21171	- 10467			
netto-overschot	- 7746	- 1912	+ 6924	+ 16417	+ 3773	+ 14505	- 9616	+ 6303	- 2721	+ 630	+ 417	+ 11610	+ 9355	+ 13478	+ 6930	+ 13709	- 7189			
arbeidskosten	+ 1344	- 2566	- 7588	- 9272	- 8552	- 5494	+ 837	- 2303	- 2316	+ 360	- 1840	- 5069	- 7592	- 5385	- 10014	+ 5543	- 3749			
arbeidsinkomen	- 6402	- 4478	- 664	+ 7145	- 4779	+ 9011	- 8479	+ 4000	- 5037	+ 990	- 1433	+ 6541	+ 1763	+ 8093	- 3084	+ 19252	- 10928			